

“POSTMODERN DARBE” ÜZERİNE GRAMSCİYAN BİR OKUMA: BİR HEGEMONYA GİRİŞİMİ OLARAK 28 ŞUBAT SÜRECİ

Süleyman Çağrı GÜZEL

Gaziantep Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gaziantep/Türkiye
s-cagrigurel@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0509-3424>

Article Types / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi

19/03/2021

Accepted / Kabul Tarihi

10/04/2021

Doi: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.900101>

“POSTMODERN DARBE” ÜZERİNE GRAMSCİYAN BİR OKUMA: BİR HEGEMONYA GİRİŞİMİ OLARAK 28 ŞUBAT SÜRECİ

ÖZ

28 Şubat süreci, Refah Partisi (RP) ve İslami sivil toplumun, ordunun başını çektiği siyaset dışı aktörler tarafından “geriletilmesi” ve politik alan ile birlikte sivil alanın yeniden biçimlendirilmesini ifade eder. 28 Şubat müdahalesini Türk siyasi tarihindeki diğer askeri muhtıra ve darbe-lerden ayıran özgünlük, bu süreçte sivil toplumu harekete geçirmek suretiyle “silahsız kuvvetleri” devreye sokan bir stratejinin ortaya koyulmasıdır. Nitekim bu strateji çerçevesinde fikirlere ve algılara etki ederek toplumda “irticaya” karşı ortak bir “sağduyu” oluşturulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda ordunun fikirsel ve ideolojik üstünlüğü elde ederek sivil toplum üzerinde bir “hegemonya” inşa etmeye çalıştığı söylenebilir. Sivil toplum, politik toplum ve hegemonya kavramları İtalyan siyasetçi ve sosyalist kuramcı Antonio Gramsci’nin yönetenlerle yönetilenler arasındaki egemenlik ilişkisini çözümlemek için kullandığı anahtar kavramlardır. Bu bağlamda Gramsciyan yaklaşımın, 28 Şubat sürecini anlamak için son derece işlevsel bir teorik zemin sunduğunu söylemek mümkündür. Literatür taramasına dayanan bu çalışmanın amacı, 28 Şubat sürecini Gramsci’nin ortaya koyduğu teorik kavramlar üzerinden değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Antonio Gramsci, Hegemonya, 28 Şubat süreci, Refah Partisi, Türk Silahlı Kuvvetleri

A GRAMSCIAN STUDY ON THE “POSTMODERN COUP”: THE FEBRUARY 28 PROCESS AS A HEGEMONIC INITIATIVE

ABSTRACT

The February 28 process refers to the “regression” of the Welfare Party (Refah Partisi) and Islamic civil society by the military-led non-political actors and the reshaping of the public sphere as well as the political sphere. The introduction of a policy that brings the so-called “unarmed forces” into action by mobilizing civil society in this process sets the February 28 intervention apart from other military memorandums and coups in Turkish political history. In fact, the objective was to influence ideas and perceptions to create a “common sense” against “Islamist reactionism” in the society. In this context, we may suggest that the army sought to build a “hegemony” over civil society by gaining intellectual and ideological advantage. Antonio Gramsci, an Italian politician and socialist theorist, used the concepts of civil society, political society, and hegemony to analyze the relationship of sovereignty between rulers and ruled. In this context, the Gramscian approach can be said provides a highly functional theoretical basis for understanding the February 28 process. The aim of this literature-based analysis is to assess the February 28 process based on the theoretical concepts introduced by Gramsci.

Keywords: Antonio Gramsci, Hegemony, February 28 process, Welfare Party, Turkish Armed Forces

GİRİŞ

Hegemonya kavramı, Batı Marksizmi’nin en önemli temsilcilerinden biri olan Antonio Gramsci’nin çalışmalarıyla birlikte sınıfsal ve politik egemenliğin doğasını açıklayan anahtar bir kavram haline gelmiştir. Ekonomik determinizm düşüncesinin donuklaştırdığı ve adeta bir dogma haline getirdiği Marksizm, bu “alternatif” kavram ile birlikte sınıflar arasında ortaya çıkan iktidar ilişkilerinin fikirsel, kültürel ve ideolojik boyutunu da görünür kılan yeni bir perspektif kazanmıştır. Dolayısıyla hegemonya kavramının 20. yüzyıl Marksist düşüncesine yapılan en önemli katkılardan biri olduğu söylenebilir (Bates, 1975, 351).

Gramsci’nin “hegemonya”sı, Marksizm’in mekanik ve ampirik yorumlanışına karşı *praksis* felsefesini ön plana çıkarır. *Praksis* ise temelde bir teori-pratik birliğine referans verir (Öztürk, 2010, 264). Teoriyi pratikten soyutlayarak adeta “bilimsel bir kanun” mertebesine yükseltmek, Marksizm’e içkin olan eleştiri ve diyalektiği görmezden gelmek demektir. Dolayısıyla *praksis* felsefesinin ana dinamiğinin eleştiri ve diyalektik olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Gramsci, diyalektiği bu defa Marksizm’in kendisine uygulamış ve altyapı ile üstyapı arasında kurulan tek taraflı belirlenim ilişkisini ortodoks Marksist çizginin ötesinde eleştirel bir biçimde ele almıştır.

Gramsci’ye göre ekonomik belirlenimciliği aşan ve egemen sınıfın tahakkümünü sürdürmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri adeta “çağın sağduyusu” haline gelen fikirlerdir (Heywood, 2013, 25). Bu fikirler toplumu yönetenlerin çıkarına olmasına rağmen yönetilenler tarafından içselleştirilir ve eşit olmayan sınıf ilişkilerini doğallaştırır. Gramsci rızaya dayalı bu egemenlik ilişkisini hegemonya adıyla kavramsallaştırır. Hegemonya, egemen sınıfın kendi dünya görüşünü yaymasıyla birlikte, bu sınıfın iktidarını güvence altına alması ve toplumsal rızaya (*consent*) dayalı bir iktidar kurması anlamına gelir (Bates, 1975, 352).

Gramsci’ye göre iktidarın ya da bir başka deyişle “müesses nizamın” (*establishment*) toplum üzerindeki egemenliği yalnızca maddi unsurlarla ve zor araçlarıyla açıklanamaz. Nitekim mevcut iktidar yapısının sürdürülebilir hale gelmesi kültürel ve ideolojik bakımdan bir üstünlük tesis edilmesi yoluyla; yani iktidarın devamını sağlayan fikirlerin, değerlerin ve sembollerin kitlelere içkin hale getirilmesiyle mümkün olabilir. Dolayısıyla iktidar mücadelesi aynı zamanda bir hegemonya mücadelesidir. Bu mücadele “Avro komünistler”in entelektüel etkisi altında zamanla sivil toplumun tedrici olarak ele geçirilmesi şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorumlama Gramsciyan stratejinin rıza, ikna ve fikir oluşturma unsurlarını vurgulayarak sivil toplumun güçlü olduğu demokratik batı toplumlarına daha uyumlu hale getirilmesini sağlamıştır. Gramsci böylece Amerikan politik perspektifinden bakıldığında bir liberale, Avrupa’nın politik perspektifinden bakıldığında ise bir sosyal demokrata indirgenmiştir (Fontana, 2009, 94-95).

Gramsci’nin ortaya koyduğu hegemonya kavramı esas olarak sınıflar arası bir kültürel-ideolojik mücadelenin kavramsallaştırılmasıdır. Bu bağlamda söz konusu kavramın sınıfsal olmayan politik mücadeleler için bir teorik zemin oluşturamayacağı iddia edilebilir. Bu anlamlı iddia çalışmamızın ele aldığı konu bağlamında da son derece önemlidir. Nitekim 28 Şubat süreci, sınıfsal bir hegemonya mücadelesi değil, Cumhuriyet’in kurucu felsefesini ve müesses nizamı temsil eden ordunun başını çektiği toplumsal güçler ile siyasal İslamı temsil eden RP’nin başını çektiği toplum kesimleri arasında ortaya çıkan bir hegemonya mücadelesidir. Dolayısıyla bu mücadele sınıfsal değil, daha çok ideolojik ve kültürel bir mücadeledir.

Morton’a göre Gramsci’yi sınıf temelli siyasetle sınırlandırmak, onun siyasi eylemi motive etmek için önemli bir unsur olarak algıladığı kimlik çeşitliliğini görmezden gelmek demektir (Morton, 2007, 211). Fiori ise Gramsci’nin sınıf mücadelesi ile ilgilenmesinin, onun sınıf mücadelesini aşan genel teorik katkısını gölgede bırakmaması gerektiğini ifade etmiştir (Fiori, 1970, 93). Benzer biçimde Howson ve Smith Gramsci’nin kuramının herhangi bir toplumsal-siyasal grubun etik-politik hegemonyayı nasıl elde edebileceği ile ilgili olduğunu savunmuştur (Howson - Smith, 2008, 12). Nitekim karşı hegemonya stratejileri, yeni bir siyasal gerçeklik yaratmak için ideoloji ve dini kullanarak ahlaki ve entelektüel üstünlüğün ele geçirilmeye çalışıldığı savaşlardır (Fontana, 2008, 93-96). Dolayısıyla Gramsci’nin teorik yaklaşımının yalnızca sınıf temelli mücadelelere değil, aynı zamanda ideolojik-kültürel mücadelelere de uygulanabileceği savunulabilir. Bu bağlamda ideolojik, kültürel ve dini zeminde cereyan eden 28 Şubat sürecinin esasında ordu önderliğindeki “müesses nizam” ile RP önderliğindeki muhafazakar-dindar kesimler arasında yaşanan bir

“hegemonya mücadelesi” olduğu ve bu sürecin Gramsciyan bir teorik zeminde tartışılabileceğini söylemek mümkündür.

28 Şubat süreci esasında ordunun RP iktidarında yitirmekten korktuğu hegemonyasını yeniden tesis etmeye yönelik gerçekleştirdiği bir girişim olarak da okunabilir. Nitekim RP’ye mensup bazı siyasetçilerin İslami tonu son derece yüksek rejim eleştirileri ile birlikte; İslamcı hareketin siyasal gücü arkasında hissederek açıktan olmasa da kısmen “itidalli” bir biçimde yürütmeye çalıştığı “karşı hegemonya stratejisi” (*counterhegemonic strategy*), ordunun başını çektiği kurumların ve laiklik endişesi taşıyan toplum kesimlerinin tehdit algısını maksimum seviyeye yükseltmiştir. Artan gerilim sonucunda ordu, Türk siyasal hayatında görmeye alışık olduğumuz metodun aksine, iktidara doğrudan el koymak yerine hükümeti dolaylı bir biçimde istifaya zorlamıştır. Ancak bu süreçte yalnızca “zor araçlarını” kullanmamış; sivil toplumun bir kısmını, medyayı ve aydınları da kapsayan geniş bir koalisyonla hareket ederek ülke sathında laikliği korumak adına ortak bir “sağduyu” yaratmaya çalışmıştır. Bu bağlamda ordunun sivil bir Kemalizm’in oluşumunu teşvik ederek halk nezdinde meşruiyet ve rıza üretmeyi hedeflediğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada 28 Şubat sürecinin Gramsciyan bir teorik zeminde tartışılmasının nedeni de söz konusu toplumsal rıza arayışıdır. Nitekim Turgut Özal iktidarıyla birlikte ordunun başını çektiği “yerleşik düzen” aktörlerinde ortaya çıkan rejim kaygısı, sonraki süreçte RP’nin güçlenmesiyle birlikte kronik hale gelmiş ve bir hegemonya bunalımına yol açmıştır. Söz konusu durum aynı zamanda bir temsil ve otorite bunalımıdır. Gramsci’ye göre böylesi politik ortamlarda partilerin toplumsal içerikleri boşalır ve hegemonya bunalımı siyasi partilerle birlikte devlet aygıtlarına kadar uzanır; yaşanan kriz baskıcı devlet aygıtı olarak ordunun nispi gücünü pekiştirir (Gramsci, 1971, 210).

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Gramsci’nin ortodoks Marksizm’den ayrılan politik perspektifi, onun üstyapı unsurlarına odaklanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Gramsci’yi bir “üstyapı kuramcısı” olarak adlandırmak yerinde bir nitelendirmedir (Çetin, 2017, 49). Gramsci, üstyapı kurumlarının bütünüyle altyapı tarafından belirlendiğini vazedenden dogmatik yaklaşıma karşın sivil toplum ve hegemonya gibi kavramlar üzerinden egemen fikirlerin belirleyici rolünü ön plana çıkarmıştır.

Modern çağda kitlelerin dünya görüşü, fikirsel altyapısı ve politik algısı geçmişte olduğundan çok daha önemlidir; çünkü modernite geleneksel bağları koparmış ve kitleler önemli bir siyasal güç unsuru haline gelmiştir. Gramsci bu bağlamda kitlelerin ikna edilmesi gerektiğini savunmuş ve Marksist mücadele kavramının ekonomik alanı aşarak, fikirsel ve ahlaki üstünlüğü elde etmesinin zorunluluğunu vurgulamıştır (Howson, 2008, 27).

Gramsci, sınıfsal egemenliğin ontolojisine içkin olan zora dayalı tahakküm ve rızaya dayalı hegemonya kavramlarını iki ayrı toplum yapısıyla özdeşleştirir. Bu çerçevede politik toplumun icbar edici tahakküme dayandığını; sivil toplumun ise rızaya dayandığını savunur. Hegemonyanın temayüz ettiği zemin sivil toplum alanıdır. Fikirsel üstünlük sivil toplum alanında sağlanır ve toplumsal rıza zor araçlarına dayanmayan bir biçimde gönüllü olarak elde edilir. Egemen sınıfın dünya görüşünü kitlelere benimseten ve toplumsal rızayı besleyen tüm kurumlar sivil toplum alanına aittir. Hegemonya, devlet aygıtının zorlayıcı kurumlarına karşın (ordu, polis vb.) bir yandan ekonomik ilişkileri yeniden düzenler, diğer yandan da zorlayıcı tahakkümü geri plana iterek aynı zamanda onun gizlenmesini sağlar (Dural, 2012, 309). Dolayısıyla egemenin hegemonyası yıkılmadan kendiliğinden bir devrim beklentisi içine girmek *praxis* felsefesine uygun değildir. Egemen sınıf karşısında sürdürülen mücadelenin başarılı olması için ideolojik-kültürel boyutlarda kurulacak bir karşı hegemonyaya ihtiyaç vardır (Gramsci, 1971, 443).

Mevcut hegemonyaya karşı mücadele süreci uzun erimlidir. Gramsci, devleti ele geçirmeyi amaçlayan kötü hazırlanmış bir çatışmaya girmek yerine, egemenlere karşı uzun vadeli bir kültürel savaş verilmesi gerektiğini savunmuştur; bu çerçevede Aydınlanma’nın Fransız Devrimi üzerindeki etkisine atıfta bulunmuş ve tüm devrimlerin öncelikle geniş bir zamana yayılan yoğun eleştirel faaliyet sonucunda oluşan yeni kültürel anlayışın yaygınlaşmasıyla meydana geldiğini ifade etmiştir (Fiori, 1970, 203).

Gramsci, hegemonya kavramı ile iktidarın sürekliliğinin yalnızca güce dayalı bir şekilde sürdürülemediğini; ideolojik ve kültürel üstünlük elde edilerek zihinlerde kurulabileceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte zor ve tahakküm de iktidarın tamamlayıcısıdır. Gramsci'nin yarattığı “ikilikler” adeta bir bütünü tamamlayan parçalar gibidir. Bu ikilikler (devlet-sivil toplum, hegemonya-tahakküm, zor-rıza, yapı-üstyapı, vb.) sınıf tahakkümünün ve iktidarın doğasının anlaşılması bağlamında önemli bir kavramsal çerçeve sunar.¹ Gramsci, sivil toplum ile devlet arasında kurduğu ilişkiyi tarihsel blok kavramı aracılığıyla hegemonya kavramına bağlar (Sancar, 2014, 31).

Tarihsel blok kavramı, yapı ile üstyapının organik bütünlüğünü ifade eder. Yukarıda da belirtildiği gibi Gramsci, ortodoks Marksizm'in altyapıyı tek belirleyen olarak konumlandığı bir politik ekonomi analizinden sıyrılarak üstyapıya odaklanmıştır. Bu bağlamda Gramsci'nin ortaya attığı tarihsel blok kavramı, Marksizm'in altyapı ile üstyapı arasında çizdiği keskin sınırları ortadan kaldıran bir zemin oluşturur (Yaralı Akkaya, 2014, 38).

Tarihsel bloğun inşası, egemen sınıfın kurduğu hegemonyayı en üst seviyeye taşır. Altyapı ile üstyapının bütünleşmesi, egemen sınıfın diğer sınıflar üzerindeki kültürel ve ekonomik üstünlüğünü tam anlamıyla tesis etmesini sağlar. Yönetilen sınıflar egemenlerin çıkarlarını kendi çıkarları olarak görmeye başlar ve tahakküm, rıza ile birleşerek iktidarı yapısal hale getirir. Tarihsel bloğun oluşması için egemen sınıfın, diğer sınıfların çıkarını kendi ekseninde birleştirmesi gerekir (Öztürk, 2010, 277). Bu bağlamda egemenin iktidar konumu yalnızca ekonomik sistemin ya da üretim ilişkilerinin dayatmacı bir şekilde uygulanması ile tezahür etmez. Tarihsel blok kavramının karşılık geldiği altyapı-üstyapı bütünlüğü hegemonyanın işleyişini açıklar niteliktedir.

Hegemonya bağlamında en önemli unsurlardan biri de kuşkusuz ideolojidir. İdeoloji, tarihsel bloğa bütünlüğünü kazandıran asli unsurdur (Laclau - Mouffe, 2008, 117). Söz konusu kavram, bir toplumsal grubun çıkarlarını içerdiği gibi aynı zamanda o grubun kitlelere benimsettiği bir yaşam biçimidir. Bireyin gündelik pratikleri ve dünya görüşü kolektiviteden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaz. Bu pratikler ve dünya görüşü mutlaka bir toplumsal sınıfın yaşam felsefesine ve çıkarlarına uygun biçimde gelişir. Bununla birlikte üretim ilişkileri, ideolojinin unsurlarının sınıfsal karakterini bütünüyle belirlemez. Burada temel bir sınıfın baskın olduğu; ancak birçok gruba ait değerlerin de eklemlendiği bir ideolojik sistemden bahsetmek mümkündür. Öyleyse ideolojinin hegemonik bir sistemdeki rolü belli bir toplumsal sınıfın hegemonyasını tahkim etmek için farklı dünya görüşlerini ve değer sistemlerini bir çimento gibi birleştirmektir (Mouffe, 1979, 191). İdeoloji böylece hem egemen sınıf ile yönetilen sınıfın çıkarlarını bağdaştırır, hem de hegemonik sınıf kesimleri arasındaki birliği sağlar. Hegemonya sivil toplumu bütünüyle kuşatan bir egemenlik aracı ise ideoloji de bu egemenliğin en önemli arabulucusu ve garantörüdür (Tünay, 2002, 181).

Gramsci'nin ideolojiyi Marx gibi olumsuz bir anlamda kullanmadığı da belirtilmelidir. Nasıl ki egemen sınıfın bir ideolojisi varsa, yönetilen sınıfın da bir ideolojisi olmalıdır. Nitekim hedeflenen “karşı hegemonya” ancak bir kültürel ve ideolojik üstünlükle sağlanabilir. Dolayısıyla Gramsci'ye göre ideoloji, Marx'ın ortaya koyduğu biçimiyle bir “yanlış bilinç” değil, hegemonyanın en belirleyici unsurlarından biridir. Yönetilenlerin onayını ideolojik düzeyde sağlayan yapılar oluşturulmazsa, sistemin kendini sürekli kılması mümkün değildir (Sancar, 2014, 29-30).

Gramsci'nin teorik çerçevesindeki en kritik unsurlardan bir diğeri de aydınlardır. Gramsci, aydınları organik ve geleneksel olarak ikiye ayırmıştır. Organik aydınlardan, üretim tarzının dönüşmesiyle birlikte oluşan egemen sınıfın özgül gereksinimlerini karşılamak amacıyla kendileriyle eş zamanlı olarak ortaya çıkardıkları aydınlardır (Yetiş, 2002, 222). Geleneksel aydınlardan ise kendilerini sınıfların üstünde konumlandıran; ancak esasında bir önceki tarihsel bloğun organik aydınları olan kesimdir. Geleneksel aydınlardan süreç içerisinde yeni tarihsel blok tarafından ya kazanılır, ya da asimile edilir (Yetiş, 2002, 227).

Çalışmamızda ele alınan konu çerçevesinde aydınları herhangi bir sınıfsal kategoriyle birlikte değerlendirmek yerine; hegemonya ve tahakküm bağlamında yerine getirdikleri işlev bakımından değerlendirmek

1 - Devlet ile sivil toplum arasındaki dikotomik ilişkiyi analiz eden kapsamlı bir çalışma için bkz. Melek Halifeoğlu ve Mehmet Yetiş, “Gramsci, Sivil Toplum - Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler”, Mülkiye Dergisi, 37/1 (2013), 163-188.

daha uygun olacaktır. Nitekim daha önce belirtildiği gibi Gramsci'nin ortaya koyduğu teorik yaklaşım sınıfsal olmayan hegemonya mücadelelerini açıklamak için de kullanılabilir. Bu bağlamda aydınların sistem üzerindeki etkisinin yalnızca sınıfsal mücadelelerde ortaya çıkmadığını, bununla birlikte ideolojik-kültürel zeminde verilen hegemonya savaşlarında da son derece etkili olduklarını belirtmek mümkündür.

Aydınların yerine getirdikleri en önemli işlev ideoloji yaratımıdır. Egemen dünya görüşünü temsil eden ortak duyu, aydınlar aracılığıyla düşünümsel bir niteliğe bürünür (Öztürk, 2010, 282). Egemen fikirlerin halka içkin hale getirilmesi ve bu fikirler zemininde oluşturulan hegemonyanın tahkim edilmesi sivil toplum alanında etkinlik gösteren aydınların görevidir. “Resmi görevli” aydınlar ise devlet kademelerinde yer alırlar ve özel bürokratik uzmanlıklarıyla politik toplumun bir parçası durumundadırlar. Dolayısıyla aydınların, yönetenlerin toplumsal hegemonya ve siyasal hükümet alt işlevlerini yürüttüklerini söylemek mümkündür (Gramsci, 1971, 12). Toplumsal hegemonya, yönetilenlerin rızasını oluşturmayı ve bu rızanın yeniden üretiminin sağlanması ile ilgili faaliyetleri ifade eder. Siyasal yönetim ise egemen sınıfın üstünlüğüne aktif ya da pasif bir şekilde tabi olmak istemeyen toplum kesimlerinin üzerinde uygulanan zorlayıcı faaliyetlere karşılık gelir. Bu genişletilmiş aydın kavramı sivil toplum alanında var olan gazeteciler, yazarlar, düşünürler gibi kategorileri kapsadığı kadar, devlet kademelerinde etkinlik gösteren ve zorlama işlevini yerine getiren görevlileri de (bakanlık müsteşarları, yargıçlar, savcılar, askeri uzmanlar vb.) içerir (Yetiş, 2002, 224).

2. BİR HEGEMONYA GİRİŞİMİ: 28 ŞUBAT SÜRECİ

2.1. 28 ŞUBAT'A GİDEN SÜREÇTE RP'NİN VE İSLAMİ HAREKETİN “KARŞI HEGEMONYA” DENEMESİ

1980 sonrası değişen siyasal dinamiklere bağlı olarak toplumsal muhalefetin önemli bir kısmını tedricen etrafında toplamaya başlayan İslami hareket, RP'nin 1995 Genel Seçimleri'nden birinci parti olarak çıkması ve sonraki süreçte Refahyol koalisyonunun “büyük ortağı” olması ile birlikte ideolojik-kültürel formasyonunu ilk defa “iddialı” bir şekilde siyasal iktidara taşımayı başarmıştır.² Bununla birlikte RP'nin 1994 Yerel Seçimleri'nde İstanbul ve Ankara belediyelerini kazanarak elde ettiği başarının, en az 1995 Genel Seçimleri'nden birinci parti olarak çıkması kadar “sansasyonel” bir başarı olduğu belirtilmelidir. Bu siyasal başarı aynı zamanda rejim tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Yerleşik düzen aktörleri ile birlikte toplumun bir kesimi, Türkiye'nin İslami bir rotaya girmesinden ve Cumhuriyet ile birlikte elde edilen kazanımların tehlikeye düşmesinden endişe etmeye başlamıştır.

RP'li siyasetçiler her ne kadar Milli Selamet Partisi'nden (MSP) tevarüs eden politik perspektiflerini daha kapsayıcı bir hale getirseler de; kurucu değerlerden Atatürk'e, yaşam tarzından kültürel hayata kadar uzanan ve mevcut üstyapının “kırmızı çizgisi” olan bir dizi başlıkla ilgili “farklı” söylemler ve tutumlar, 28 Şubat'a uzanan sürecin esasında bir kültürel-ideolojik hegemonya mücadelesi olduğunu gösterir niteliktedir. Bu bağlamda Şevki Yılmaz'ın Rize Belediye Başkanlığı görevini sürdürürken Atatürk'e suikast teşebbüsünde bulunan Ziya Hurşit'in adını bir caddeye vermesi ve Batman'da katıldığı bir toplantıda “ben Hizbullahım” demesi, Hasan Mezarıcı'nın Atatürk karşıtı sözleri, RP'li belediyelerin yeni açtıkları tesislerde alkollü içeceklerin satışını yasaklaması, Necmettin Erbakan'ın 1994'te Parti Meclis Grubu'nda Adil Düzen'i mutlaka getireceklerini; ancak geçiş sürecinin kanlı mı yoksa kansız mı olacağına halkın karar vereceğini söylemesi vb. girişimler (Aydın - Taşkın, 2015, 429; Yavuz, 2011, 84) mevcut düzene karşı siyasal söylem / tutum bağlamında bir karşı hegemonya girişimi, ya da en azından mevcut hegemonyaya karşı bir “başkaldırı” olarak yorumlanabilir.

2 - 1974 yılında kurulan CHP-MSP koalisyonu, İslami hareket açısından ilk büyük siyasi başarı olarak görülebilir. Ancak söz konusu koalisyonun büyük ortağı “rejimin sigortası” olarak görülen CHP'dir. Refahyol hükümetinde ise RP birinci parti olarak koalisyonun “en güçlü” ortağıdır.

28 Haziran 1996’da Refahiyol Koalisyonu’nun kurulmasının ardından iktidar ortağı olan RP, İslami hareketin o güne kadar yakaladığı en büyük imkanı elde etmiş ve sivil toplum-politik toplum şeklinde ayrılan iktidar alanlarından ikincisi üzerinde önemli bir güç elde etmiştir. Ancak söz konusu dönemde Türkiye siyasetinde en belirleyici unsur asker olduğu için RP tarafından elde edilen politik iktidarın son derece kısıtlı bir manevra alanı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda RP’nin, politik iktidara içkin olan zor / tahakküm gücünü tam anlamıyla elde edemediği söylenebilir.

İslami hareketin yalnızca politik zeminde var olmadığını, sivil toplum alanında da önemli bir faaliyet gerçekleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Türkiye’de özellikle 1980’lerin ikinci yarısından itibaren çok daha görünür hale gelen İslami hareket; İran İslam Devrimi, Filistin ve Afganistan direnişleriyle birlikte güçlü bir rüzgar yakalayarak entelektüel alanda da önemli bir ivme yakalamıştır. Nitekim gazete, dergi ve çeviri faaliyetleri ekseninde yaşanan canlanma, İslami hareketin sivil toplum alanındaki yerini tahkim etmiştir. Soğuk Savaş döneminde entelektüel alan daha çok solun hegemonyası karşısında milliyetçi reaksiyonerliğin belirlediği bir çerçeve içerisinde gelişmiştir. Ancak 1980 sonrasında bu entelektüel alana “yeni Müslüman aydınlar” olarak nitelendirilen kamusal figürler de dahil olmuştur (Aydın - Taşkın, 2015, 417). 1990’lı yıllarla birlikte İslamcı basında da önemli bir hareketlenme gözlemlendiğini söylemek mümkündür. Yayın hayatına giren birçok derginin yanı sıra, 1995 yılı itibarıyla İslami eğilimleri bilinen gazetelerden Türkiye’nin 750.000, Zaman’ın 350.000, Milli Gazete’nin 55.000, Akit’in 40.000 ve Yeni Şafak’ın 25.000’lik tirajlara ulaşması, sivil toplumun en önemli unsurlarından biri olan medya alanında İslamcı yükselişi gösteren veriler olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın - Taşkın, 2015, 417-418).

Türkiye’deki İslami hareketin sivil toplum alanındaki dernek, vakıf ve eğitim gibi faaliyetlerinde de 1990’lı yıllar itibarıyla çok büyük bir artış yaşandığı söylenebilir. Bu bağlamda daha çok cemaat ve tarihatların egemenliği altında olan okul / yurt faaliyetlerinden kuran kurslarına, sosyal yardımlaşma vakıf ve derneklerinden ekonomi – sanayi alanında faaliyet gösteren derneklere kadar birçok sivil toplum kuruluşu teşekkül etmiştir. Bu süreçte doğrudan dini alanda faaliyet gösteren derneklerin sayısı 1997 yılı itibarıyla 41.000’in üzerindedir (Bayburt ve Duman, 2017, 422). Vakıf sayıları ile ilgili birbirinden farklı rakamlar olmakla birlikte Bulut’a göre 1996’da çeşitli amaçlarla faaliyet gösteren vakıf sayısı 4.500’e ulaşmıştır (Bulut’tan aktaran Bayburt ve Duman, 2017, 424). RP’nin söz konusu dernek ve vakıflara yönelik desteği de 28 Şubat sürecinde ve sonrasında çokça tartışılan bir başlık olmuştur. Milliyet gazetesinin yaptığı habere göre Refahiyol iktidarı döneminde, çoğu dini amaçlı vakıf ve derneklere Kültür Bakanlığı tarafından 74 milyar 129 milyon lira aktarılmıştır (Milliyet, 15 Temmuz, 1997).

RP’nin ve İslami hareketin 1990’lardaki bir başka karşı hegemonya hamlesinin ekonomi ve sermaye alanında yaşandığı söylenebilir. Burada yalnızca bir retorik olarak temayüz eden; ancak içeriğine bakıldığında mevcut ekonomik düzeni ideolojik-dini unsurların da baskın olduğu bir söylemle radikal bir dönüşüme uğratacağı iddiasını ortaya koyan “Adil Düzen” (AD) söylemine değinmek yerinde olacaktır. AD kavramı esasında ekonomik alanda köklü bir değişimi hedeflemekle birlikte kimilerine göre “belki de şeriat düzenini” imleyen eklektik, dağınık ve ütöpik bir projedir. Bu bağlamda geleneksel İslami perspektife koşut olarak faizi yasaklar. AD; insanları açlığa, sefalete, işsizliğe, geri kalmışlığa mahkum eden ve milletin hakkını haksız bir biçimde elinden alarak emperyalizme, dünya siyonizmine ve onların işbirlikçisi küçük mutlu bir azınlığa aktaran “köle düzenini” ortadan kaldırmayı hedeflemektedir (Çakır, 2005, 559). Bu yaklaşım daha çok ideolojik unsurlar taşımakla birlikte; “hakça bölüşüm”e verdiği önemle söylemsel gücünü artırır. Bununla birlikte AD’nin eklektizmi, Erbakan’ın bu düzende kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanlarının mevcut olduğuna dair sözlerinde kristalize olur.

İslami hareketin sermaye alanındaki esas sivrilişi ise 1990’larda güçlenen “İslami burjuvazi”dir. Esasında İstanbul sermayesinin antitezi olan Anadolu sermayesi 1980 sonrasında filizlenmeye başlamıştır. Nitekim bu tarihten sonra Konya, Yozgat, Denizli, Çorum, Aksaray ve Gaziantep başta olmak üzere birçok Anadolu şehrinde çok ortaklı sermaye birikiminde ve üretimde bir canlanma meydana gelmiştir (Demir, 2005, 872). Söz konusu ekonomik yükseliş, süreç içerisinde “yeşil sermaye” olarak adlandırılmış ve kriminalize edilerek sistem dışına atılmaya çalışılmıştır.

İslami burjuvazinin, RP’nin siyasi yükselişine bağlı olarak da belli bir avantaj elde ettiği iddia edilebilir. Nitekim dindar – muhafazakar adayların bazı belediyeleri kazanmaları, “mütedeyyin girişimcilerin” birtakım yerel mali imkanlardan yararlanmasına fırsat tanımıştır. Bu bağlamda siyasi ve ekonomik ilişkiler bir sarmal şeklini alarak birbirini besleyen bir faza taşınmıştır. Yerel siyasi gücün gelişimine katkı sağladığı yerel sermaye, belli bir ekonomik güce ulaştıktan sonra siyasal girişimleri finanse etmeye başlamıştır (Demir, 2005, 875).

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (MÜSİAD) kurulmasının ardından İslami sermaye ilk büyük sıçrayışını kısa Refahiyol hükümeti döneminde gerçekleştirmiştir. (Doğan - Durak, 2018, 305) Mevcut yerleşik sermaye hegemonyasına bir itiraz olarak yükselen MÜSİAD; devletin, belli bir sosyo-kültürel eliti temsil eden İstanbul sermayesine verdiği desteği eleştirmiş ve statüko karşıtı bir tutumu benimsemiştir. Söz konusu dernek, esasında İslami ahlaka dayanan ve yeni kentlileşen seçkinlerin serüveninin somut çıktılarında biridir. Bu yeni seçkinlerin laik seçkinlere yönelttikleri eleştiriler ve geleneksel İslami esnafa yaptıkları vurgu, yeni tür bir girişimci İslamiyetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Yavuz, 2011, 74) Bu bağlamda kültürel görünümlü bir mücadelenin sermayeye yansıyan boyutu, İslamcı-seküler iş adamları çekişmesi çerçevesinde cisimleşmiştir. Süreç içerisinde büyüyen dindar sermaye, kendine has yaşam pratikleri ve tüketim kalıplarıyla modern kent yaşamına dahil olarak gelenekselle modern olanı kaynaştıran yeni -ya da rakip- bir burjuva kültürü yaratmıştır. Bu durum Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana kültürel-ekonomik hegemonyasını sürdüren seküler elitlerin gücünü zayıflatmıştır. Nitekim muhafazakar burjuvaziye yönelik “dinci sermaye” ve “yeşil sermaye” gibi ötekileştirici nitelermelerin ulusal çıkarlardan ziyade belli bir sosyal kesimin çıkarını gözeten tutum ve söylemler olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte asıl meselenin İstanbul sermayesi ile Anadolu sermayesi arasındaki “ekonomik pasta payı” çekişmesi olduğu da iddia edilmiştir (Akşener’den aktaran Demir, 2005, 885).

2.2. ORDUNUN “RIZA” ARAYIŞI: “POSTMODERN DARBE”NİN SİVİL BOYUTU VE HEGEMONYA

28 Şubat olayı, Refahiyol hükümetinin sona ermesine neden olan “muhtırayı” ve siyasetin ordunun başını çektiği siyaset dışı aktörler tarafından yeniden tanzim edilmesini ifade etmektedir (Özipek, 2005, 640). Ancak bu süreçte politik alanla birlikte toplumsal alanın da biçimlendirilmek istendiği belirtilmelidir. Nitekim sivil toplum alanında hegemonya kaybı tehlikesiyle karşı karşıya kalan ordu, toplumsal yaşamı “çağdaş yaşamın gerekleri” doğrultusunda yeniden dizayn etmek için bir dizi önlem ortaya koymuştur. 28 Şubat’ta alınan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararlarıyla başlayan sürecin sonunda İmam Hatip okullarının orta kısımlarını kapatmayı amaçlayan sekiz yıllık kesintisiz eğitim devreye girmiş, yine aynı okullarda okuyan öğrencilerin üniversiteye girmesini engelleyen meslek liselerine yönelik katsayı uygulaması hayata geçirilmiş; başörtülü kadınların eğitim, öğretim ve çalışma hakları engellenmiş; birçok personel irtica nedeniyle ordudan uzaklaştırılmış, İslami sermaye ve sivil toplum baskı altına alınmıştır. 28 Şubat’a varan yolda, devlet-mafya ilişkisini ortaya çıkaran Susurluk kazasından, Erbakan’ın Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştirme çabalarına kadar bir dizi olay sayılabilir; ancak sembolik olarak üzerinde durulan iki gelişme, Sincan Belediyesi’nin düzenlediği Kudüs gecesi ve Erbakan’ın Başbakanlık konutunda tarikat liderlerine verdiği iftar yemeğidir.

28 Şubat müdahalesini Türkiye’de daha önce yaşanan askeri darbe ya da muhtıralardan ayıran özgünlük, bu müdahalenin “sivil güçleri” harekete geçirerek fikri bir üstünlük ve meşruluk yaratma çabasıdır. Söz konusu müdahalenin “postmodern darbe” olarak nitelendirilmesi de esas olarak ordunun doğrudan zor araçlarını kullanmak yerine “sivil” aktörlerle hareket etmesi ve kamuoyu yaratarak toplumsal rızayı elde etme arayışıdır. Nitekim “*Bu kez silahsız kuvvetler halletsin*”³ diyen Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), 28 Şubat sürecinde kamuoyu oluşturma ve seferber etme rolüne soyunmuştur (Çınar, 2015, 80).

3 - Bu ifade, dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya’nın gazeteci Sedat Ergin’e verdiği bir beyanata dayandırılmaktadır. Bkz. Sedat Ergin, Erkaya’nın silahsız kuvvetler doktrini, Hürriyet <https://www.hurriyet.com.tr/sedat-ergin-erkayanin-silahsiz-kuvvetler-doktrini-39163765>

1980’li yılların Özalıcılığı ile birlikte güç kaybetmeye başlayan Kemalist asker-sivil bürokrasi, 1990’lı yıllarda siyasal İslam’ın etki alanını genişletmesini yapısal bir tehdit olarak algılamış ve hegemonya kaybını önlemek için sistem üzerinde bütüncül bir restorasyon yapma gereği hissetmiştir. Bu bağlamda müesses nizam, karşı karşıya kaldığı “tehditlerin” yalnızca kamusal-yasal ve siyasal alanda değil toplumsal alanda da geriletilmesi gerektiğini düşünmüştür (Erdoğan, 2009, 584). Toplum nezdinde elde edilmesi hedeflenen rızanın tesisi de ancak uzun erimli bir hegemonyanın devamını mümkün kılacak olan fikri ve ideolojik üstünlükle sağlanabilir. Nitekim 28 Şubat’ın “süreç” olarak adlandırılması esas olarak anlık değil yapısal bir dönüşümle birlikte sivil toplumda kalıcı bir hegemonya yaratma amacıyla ilişkilidir. Eski Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu’na atfedilen “28 Şubat gerekirse bin yıl sürecek” (Habertürk, 28 Şubat 2012) sözleri, “kurucu değerlerin” politik toplum ile birlikte sivil topluma da hakim olacağı ve rejimi “garanti altına alacağı” ikili bir stratejinin (zor-rıza) TSK tarafından arzu edilen sonucunu ifade eder.

Kemalist sivil toplumun gelişimi neoliberal ve muhafazakar dalga karşısında bir tepki olarak 1980’lerin sonlarında başlamıştır. Bu süreçte kurulan ve toplumsal alanda etkisini artıran Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) gibi sivil toplum kuruluşları (STK), zor araçlarını elinde bulunduran ve statükoyu temsil eden devlet unsurlarının siyaseti tanzim etme girişimine sivil bir destek sağlamışlardır. Söz konusu “sivil” canlanma, Kemalist çizgide yayın yapan gazete ve dergilerle birlikte medyada yer alan aydınlarla tahkim edilmiştir. Neo-Kemalizm olarak adlandırılan bu yeni hareket, 28 Şubat sürecinde görüldüğü üzere, laik Cumhuriyet’in tehdit altında olduğuna ve TSK’nın Kemalist devrimi korumak adına siyasete müdahale etmeye mecbur kaldığına yönelik düşünceleri sivil topluma içkin hale getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Sincan’dan geçen tanklar ve ÇYDD’nin ortaya koyduğu sivil faaliyetler (Erdoğan, 2009, 585-586) zor ve rızanın mütecessim görünüşleri olarak yorumlanabilir.⁴

28 Şubat sürecinde sivil toplum alanında devreye giren aktörler, yalnızca salt Kemalizm üzerine kurulan STK’lar değil; içinde ana akım medyanın, sendikaların, derneklerin ve aydınların da yer aldığı büyük bir koalisyona karşılık gelir. Nitekim TSK; iş adamı derneklerini, medya kartellerini, rektörleri ve yargıyı RP karşıtı bir kampanya yürütmeleri için harekete geçirmiştir (Yavuz, 2011, 86). Bu bağlamda Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) gibi antagonist kuruluşların aynı söylemde buluşmaları, 28 Şubat’ın sivil toplum üzerindeki hegemonya gücünü gösterir niteliktedir. STK’lar bağlamında TÜSİAD ile birlikte en önemli aktörler, DİSK’in de içinde yer aldığı beşli inisiyatifdir. Söz konusu grup, RP karşıtı toplumsal gösterilere katkı sunmuş, medyaya “irtica” karşıtı beyanatlar vermiş ve Cumhurbaşkanlığı ile TSK’nın da dahil olduğu kurumları ziyaret edip desteğini sunarak 28 Şubat sürecinde aktif bir rol üstlenmiştir.⁵

TÜSİAD, İstanbul sermayesini temsil etmesi bakımından Türkiye’de siyasal - toplumsal alanda oldukça etkili bir kuruluştur ve dindar-muhafazakar kesimin 28 Şubat sürecinde en çok suçladığı sivil oluşumlardan biridir. TÜSİAD’ın bu süreçte çokça tartışılmasının en önemli nedeni söz konusu kuruluşun kendisini demokratik ilkelere bağlı bir sivil yapı olarak konumlandırması ve sahip olduğu imkanlar dolayısıyla kamuoyu oluşturma gücünün çok geniş olmasıdır. Nitekim demokratikleşme konusunda raporlar, fikirler ve projeler ortaya koyan TÜSİAD, Refahyol hükümetine karşı gerçekleştirilen hamleleri ve sonrasında uygulamaya konulan “yasal” çerçeveyi olumlayan bir tutum sergilemiştir. Derneğin hazırlattığı “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” başlıklı raporda sekiz yıllık zorunlu eğitimin kabul edilmesi, İmam Hatip Liseleri’nin ihtiyaç fazlası olanlarının kapatılıp kız öğrencilerin bu liselere alınmaması, Kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığının denetimine bağlanarak ilköğretimi bitirmeyenlerin bu kurslara kabul edilmemesi (Tanör, 1997, 109-113) gibi öneriler ortaya koyulmuştur. Bu önerilerin içeriği, büyük girişimcileri temsil ettiği için doğası gereği liberal-demokratik değerleri desteklemesi gereken bir kuruluşun dahi dönemin politik atmosferinden etkilendiğini göstermektedir.

4 - Burada ÇYDD Genel Başkanı Türkan Saylan’a ayrı bir parantez açmak gerekir. Nitekim Saylan, Atatürkçülüğü ve Cumhuriyet değerlerini otoriter-katı laikçi bir tutumla değil, insana dokunan sivil bir dil ve tutumla savunmuştur. Bu bağlamda Saylan’ın, İslamcı sivil toplumun kurduğu “hayır-hasenat” ağının laik hümanist bir alternatifini geliştirmeye çalıştığı söylenebilir (Bora, 2017, 186).

5 - Beşli sivil inisiyatif olarak adlandırılan TOBB, TİSK, Türk-İş, TESK ve DİSK; 28 Şubat sürecine destek veren kuruluşlardır.

28 Şubat sürecinde İslami hareket ve RP’ye karşı verilen hegemonya savaşında en etkili mecralardan biri de kuşkusuz medyadır. Kamuoyu yaratma sürecinde son derece güçlü bir etkisi olan ana akım medya; Türkiye’de gerçek bir “irtica” tehdidinin olduğunu, RP’nin benimsediği politik tutumun rejim karşıtı unsurlar içerdiğini ve irtica tehlikesi karşısında gerçekleştirilen siyaset dışı müdahalelerin haklılığını vurgulayarak sivil toplumda ortak bir “sağduyu” yaratmaya çalışmıştır. 28 Şubat sürecini yaşayanların zihninde yer eden en çarpıcı imgeler; gazete, radyo ve televizyonların yayınladığı gizli çekim ayınlar, RP’lilerin yaptığı rejim karşıtı konuşmalar ve yeşil bayraklı “mürteci” görüntüleridir (Özipek, 2005, 641). Bu süreçte TSK tarafından medya mensuplarına verilen brifingin ardından atılan manşetler, ülkenin gerçek bir rejim meselesiyle karşı karşıya olduğunu duyurmaya yöneliktir. Nitekim dönemin en önemli gazetelerinden Hürriyet “*Şok brifing*” manşetiyle, Milliyet ise “*Tehdidin adı irtica*” manşetiyle çıkmıştır (Hürriyet, 30 Nisan 1997; Milliyet, 30 Nisan 1997). Her iki gazete de Genelkurmay’ın iç tehdidin dış tehditten daha öncelikli hale geldiğine yönelik görüşlerini ön plana çıkarmıştır. Söz konusu örnekler tüm bir sürecin genel portresini çizmesi açısından önemlidir. Nitekim medyanın işlediği ana fikir, şeriat / irtica tehlikesinin somut bir beka meselesi olduğu ve buna karşı her alanda tepki gösterilmesi gerektiğidir. Medya kuruluşları sivil topluma hakim olan fikirlere, ideolojilere ve kanaatlere etki etmesi bakımından belki de en önemli unsurlardır. Dolayısıyla ana akım medyanın 28 Şubat sürecinde sürdürdüğü yayın çizgisinin hegemonya yaratma bağlamında son derece kritik bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Gramsci’nin hegemonya kavramı çerçevesinde aydınlara biçilen rolün öneminden bahsetmiştik. Dolayısıyla 28 Şubat sürecinde aydınların tutumu ile alakalı genel bir değerlendirme yapmanın zorunlu olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda 28 Şubat iklimini hegemonik hale getiren en etkili aydınların -yine medyanın gücü dolayısıyla- gazeteciler olduğu söylenebilir. Ana akım medyada fikirlerini dile getiren ve bu yönüyle büyük kitlelere ulaşabilen aydınların, dönemin siyasal iklimine koşut köşe yazıları yazdığını ve siyaset dışı müdahaleleri meşrulaştırdıkları iddia edilebilir. Hatta kimi zaman bir inanç simgesi ve aynı zamanda kimlik göstergesi olan giyim tercihi üzerinden vulgar – ötekileştirici bir dil kullandıklarını söylemek mümkündür. Örneğin gazeteci Fatih Altaylı, “*Yeni vatandaşlık görevim*” başlıklı yazısında, kılık kıyafet kanununa aykırı olarak dolaşanları kollarından tutup karakola götürüleceğini, evlerini polisler gösterileceğini, otomobillerinin plakalarını bildireceğini ve yapılan işlemi savcılığa kadar takip edeceğini ifade etmiştir (Altaylı, 03 Mart 1997). Dönemin en etkili gazetecilerinden bir diğeri olan Ertuğrul Özkök ise “*MGK’nın 3 no’lu gündem maddesi*” başlıklı yazısında askerinin görüşlerini aktarırken, kentli laiklerin türban ve başörtüsü arasında yaptığı subjektif ayrımı “yerli yerine” koyarak; birincisine siyasal simge, ikincisine ise “geleneksel ‘zararsız’ aksesuar” niteliği veren bir yorum getirmiştir. Özkök yazısında, askerinin İran’daki Humeyni hareketini yakından incelediğini, İran olayının askerlerin derin bilinç altına işlediğini ve “türban” konusuna bu refleksle baktıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte askerinin sokaktaki kadının “başörtüsüne” karşı hiçbir tepkisinin olmadığını, hatta kendi ailelerinde de “başörtüsü” takanlar olduğunu dile getirdiklerini aktarmıştır. Özkök’e göre TSK; okullarda, hastanelerde ve devlet dairelerinde “türban” takılmasına kesinlikle karşıdır (Özkök, 12 Mart 1998). Bir başka önemli gazeteci Oktay Ekşi de 28 Şubat sürecinde siyasetin yeniden biçimlendirilmesine onay veren bir tutuma sahiptir. Ekşi, köşesinde Erbakan’ın istifasından sonra kurulan Anadol-D⁶ hükümetinin gericilikle mücadele için iş başına geldiğini; ancak sekiz yıllık zorunlu eğitim yasaının Meclis’ten geçmesi dışında, “gericilikle mücadele” anlamına gelecek önemli bir adım atmadığını savunmuştur (Ekşi, 28 Mart 1998). Burada siyaset dışı güçlerin şekillendirdiği yeni siyasal-hukuki çerçevenin meşruluğu savunulmuş ve iş başında olan hükümetin bunları uygulamakta atalet içinde olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmamızın kavramsal çerçevesinde belirtildiği gibi Gramsci’ye göre aydınlar, yönetenlerin toplumsal hegemonya ve siyasal hükümet alt işlevlerini yürütmektedirler (Gramsci, 1971, 12). Burada toplumsal hegemonya yaratımı ile ilişkili olan aydınların (gazeteciler, yazarlar, düşünürler vb.) fikir ve ideoloji üreterek sivil toplumda rıza oluşturma işlevini yerine getirdikleri, siyasal hükümet alt işlevlerini yerine getiren aydınların (bakanlık müsteşarları, yargıçlar, savcılar, askeri uzmanlar vb.) ise egemenlerin üstünlüğüne aktif

6 - Anadol-D hükümeti Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi’nin oluşturduğu bir azınlık hükümetidir. Bu hükümetin, 28 Şubat sürecinin siyaseti yeniden biçimlendirme hedefinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

ya da pasif bir şekilde tabi olmak istemeyen toplum kesimleri üzerinde zorlayıcı bir faaliyette bulunarak politik toplumun tahakküm gücünü sağladığı ifade edilebilir. Bu bağlamda politik toplumun “resmi görevliler” olarak tabir edebileceğimiz “aydınları” olan asker-sivil bürokrasinin 28 Şubat sürecindeki belirleyici rolüne değinmek gerekir. Öncelikle 28 Şubat’ın başat aktörü askeri bürokrasidir. Nitekim MGK kararlarının alınması doğrudan doğruya TSK’nın baskısıyla gerçekleşmiştir. Sonraki süreçte Erbakan’ın başbakanlıktan istifa etmesi ve Refahiyol hükümetinin sona ermesi de yine askerin ön planda olduğu aktörlerin yarattığı sosyo-politik ve ideolojik iklimin bir sonucudur. Bununla birlikte Genelkurmay’ın yargı üyelerine, rektörlere, gazetecilere brifingler vermek ve açıklamalar yapmak suretiyle 28 Şubat’ın en önemli bileşeni olduğunu söylemek mümkündür.

“Resmi görevli” olarak nitelendirebileceğimiz bir başka önemli aydın grubu ise yargı mensuplarıdır. Yargı, 28 Şubat sürecini yasal bir çerçeveye oturtmuş ve aldığı kararlarla hegemonya – tahakküm denkleminin tahakküm kısmında yer alan önemli bir aktör olmuştur. Nitekim bu süreçte birçok RP’li belediye başkanı hakkında soruşturma açılmış; Sincan Belediye Başkanı, düzenlediği Kudüs gecesi dolayısıyla tutuklanarak “halkı sınıf, din ve bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik” ettiği gerekçesiyle hapis cezası almış, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ise 1997 yılında Siirt’te okuduğu bir şiir dolayısıyla Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından mahkum edilerek hapse girmiş ve seçimlere girmesi yasaklanmıştır (Yavuz, 2011, 89). Tüm bunların ötesinde yargı kanadından gelen en önemli hamle RP’nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması olmuştur. Mahkeme, RP’yi “laiklik ilkesi karştı eylemlerin odağı” olduğu gerekçesiyle kapatmış, Erbakan da dahil olmak üzere bazı RP’li siyasetçilere beş yıl siyaset yapma yasağı getirmiştir (Yavuz, 2011, 91).

SONUÇ

Bir üstyapı kuramcısı olarak bilinen Gramsci, hegemonya kavramıyla birlikte egemenlerin iktidarının yalnızca üretim ilişkilerini içeren altyapıya dayanmadığını, buna karşın ideolojik – fikri üstünlüğün iktidarın sürekliliğini sağlama noktasında belirleyici olduğunu savunmuştur. Söz konusu üstünlük, yönetenlerin hakimiyetini yalnızca zor / tahakküm araçlarına dayanan “kırılgan” yapısından uzaklaştırarak “kökleşmiş” ve “kanıksanmış” bir hale getirir. Dolayısıyla Gramsci’ye göre iktidarın esas olarak zihinlerde inşa edildiğini söylemek mümkündür. Yalnızca tahakküme dayanan iktidar sürekli tehdit altındadır ve onu sağlamlaştıran olgu, toplumsal rızayı sağlamak suretiyle yönetilenler üzerinde oluşturulan hegemonyadır.

Gramsci’ye göre hegemonyanın inşa edildiği zemin sivil toplumdur; çünkü yönetenlerin dünya görüşlerini yaydıkları, kendi çıkarlarını toplumun çıkarı olarak gösterdikleri ve toplumsal rızayı elde ederek iktidarlarını tahkim ettikleri yer sivil toplum alanıdır. Bu bağlamda sivil topluma hakim olmak aynı zamanda iktidarın meşruiyetini pekiştirerek onu adeta yapısal hale getirmek demektir. Nitekim fikirlere, algılara ve değerlere nüfuz eden egemenler, yönetilenler üzerinde oluşturdukları tahakkümü “hissettirmeden” hakimiyetlerini sürdürürler ve bu durum yönetilenler tarafından içselleştirilir.

Gramsci’nin hegemonya kavramı, Türk siyasal hayatında “postmodern darbe” olarak adlandırılan 28 Şubat sürecini açıklamak için son derece uygun bir teorik çerçeve sunmaktadır. Nitekim 28 Şubat sürecinde ordu, önceki askeri darbe ya da muhtıralardan farklı olarak doğrudan zor / tahakküm araçlarını kullanmamış, bunun yerine fikri-ideolojik üstünlüğünü tesis etmek için sivil toplum aktörlerini harekete geçirerek laiklik-Kemalizm ortak paydasında buluşan bir kamuoyu oluşturma girişiminde bulunmuştur. Bu bağlamda ana akım medyadan dernek ve vakıflara, üniversitelerden meslek kuruluşlarına, sendikalardan büyük sermaye sahibi iş adamlarına kadar çok büyük bir sivil toplum gücünü seferber ederek İslamcı unsurları her alanda geriletmeyi hedeflemiştir. Ordu böylece, 28 Şubat’ta alınan MGK kararlarının ve sonraki süreçte RP’nin kapatılmasına kadar giden yasal-hukuki yaptırımların toplum nezdinde kabul görmesini sağlamak istemiştir.

28 Şubat sürecinde yaratılan siyasal iklim, Cumhuriyet rejiminin varoluşsal bir tehditle karşı karşıya olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu fikir, “katı-laikçi” bir ideolojik perspektifle simbiyoza girerek sivil toplum alanını egemenliği altına almıştır. Özellikle yaşam tarzlarının ellerinden alınacağını düşünen kentli seküler

orta-üst sınıf, RP iktidarını ve dini oluşumları, kendi kimliklerine ve varoluşlarına yönelik “yok edilmesi gereken” bir “tehlike” olarak algılamıştır. Söz konusu “tehlike”, ana akım medya ve diğer STK’lar tarafından işlendiği ölçüde toplumun önemli bir kesimini teyakkuza geçirmiş; onları radikal bir tepkiselliğe itmiştir. Burada medyanın toplumu harekete geçiren en önemli unsur olduğu söylenebilir. Nitekim 28 Şubat sürecinde ana akım medya, “sarıklı-sakallı mürteci” görüntülerini sistematik bir biçimde servis ederek kökten dinciliğin çok yakın bir güvenlik sorunu olduğuna yönelik algıyı pekiştirmiştir. Bununla birlikte RP’li bazı siyasetçilerin rejime, Atatürk’e ve Cumhuriyet’in muhtelif sembollerine karşı yaptığı açıklamaların da laik kamuoyunu irtica gündemine ikna ettiği söylenebilir.

28 Şubat sürecinin arka planına bakıldığında, bu müdahalenin yalnızca bir yıllık Refahiyol iktidarı ve o iktidar süresince yaşanan bir takım sosyo-politik gelişmeler nedeniyle yapılmadığı iddia edilebilir. Nitekim 1980’den bu yana tedricen yükselen bir muhafazakar-dindar karşı hegemonyanın varlığını görmek mümkündür. Özal iktidarı ile başlayan “mütedeyyin akım”, RP ile birlikte İslami veçhesini çok daha belirgin hale getirerek sivil toplum alanında önemli bir güç elde etmiştir. İslami hareket özellikle 1990’lı yıllarda; cemaat-tarikat yapıları, eğitim faaliyetleri, STK’ları, medyası, sermayesi ve entelektüel yayıncılık faaliyetleri ile bir karşı hegemonya denemesi gerçekleştirmiştir. 28 Şubat’ın sert, otoriter ve reaksiyoner tavrının en önemli nedenlerinden biri de İslami hareketin sivil toplumda bir karşı hegemonya faaliyeti yürütebilecek kadar güçlenmiş olmasıdır.

28 Şubat sürecinde yaşananlar, RP’nin iktidara gelmesi ve İslami sivil toplumun alanını genişletmesiyle birlikte ortaya çıkan hegemonya bunalımına yönelik bir “müdahale” olarak da okunabilir. Nitekim ordu başta olmak üzere, kendi varoluşsal değerlerini ve hegemonyasını tehlike altında gören kurumlar, irtica söylemi üzerinden mevcut egemen konumlarını sürdürmek istemişlerdir. Söz konusu söylem üzerinden örgütlenen medya, meslek örgütleri, sendikalar, vakıflar, dernekler vb. kuruluşlar; 28 Şubat sürecinde sivil toplum üzerinde oluşturulmak istenen hegemonyanın en önemli unsurları olmuşlardır. Bu bağlamda Gramsciyan bir teorik çerçevede değerlendirildiğinde, 28 Şubat sürecinin bir hegemonya girişimi olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Altaylı, Fatih. “Yeni Vatandaşlık Görevim”. *Hürriyet* (3 Mart 1997).
- Aydın, Suavi – Taşkın, Yüksel. *1960’ın Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Bates, Thomas R. “Gramsci and the Theory of Hegemony”. *Journal of the History of Ideas* 36/2 (1975), 351-366.
- Bayburt, Berrin – Duman, Doğan. “28 Şubat Post-Modern Darbesi’nin İslami Dernek ve Vakıflara Etkileri”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 64 (2017), 413-430. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7477>
- Bora, Tanıl. *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Çakır, Ruşen. “Milli Görüş Hareketi”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. ed. Tanıl Bora – Murat Gültekinil. Cilt 6 / 544-575. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Çetin, Adnan. *Türk Sinemasında Yoksulluk Temsilleri: 1960-1975 Dönemi*. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Çınar, Menderes. *Vesayetçi Demokrasiden “Milli” Demokrasiye*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2015.
- Demir, Ömer. “Anadolu Sermayesi” ya da “İslamcı Sermaye”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. ed. Tanıl Bora – Murat Gültekinil. Cilt 6 / 870-886. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Doğan, A. Ekber – Durak, Yasin. “İslami Burjuvazinin Yükselişi ve Neoliberalizmin Toplumsallaştırılması: İki Dindar Şehrin Başarı Hikâyesinin Perde Arkası”. *Yeni Türkiye’ye Varan Yol: Neoliberal Hegemonyanın İnşası*. ed. İsmet Akça vd. 301-318. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Dural, A. Baran. “Antonio Gramsci ve Hegemonya”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/39 (2012), 309-321.
- Ekşi, Oktay. “Allah Elllerine Düşürmesi”. *Hürriyet* (28 Mart 1998). <https://www.hurriyet.com.tr/allah-ellerine-dusurmesin-39011729>
- Erdoğan, Necmi. “Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. ed. Tanıl Bora – Murat Gültekinil. Cilt 2 / 584-591. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Ergin, Sedat. “Erkaya’nın Silahsız Kuvvetler Doktrini”. *Hürriyet* (25 Haziran 2000). <https://www.hurriyet.com.tr/sedat-ergin-erkayanin-silahsiz-kuvvetler-doktrini-39163765>
- Fiori, Giuseppe. *Antonio Gramsci: Life of a Revolutionary*. New York: Schoken Books, 1970.
- Fontana, Benedetto. “Hegemony and Power in Gramsci”. *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion*. ed. Richard Howson - Kylie Smith. 80-106. New York: Routledge, 2008.
- Fontana, Benedetto. “The Uses and Abuses of Gramsci: Hegemony and American Politics”. *Perspectives on Gramsci: Politics, Culture and Social Theory*. ed. Joseph Francese. 80-96. New York: Routledge, 2009.
- Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers, 1971.
- Habertürk, Kıvrıkoğlu’dan Ecevit’e: “28 Şubat daha bitmedi!” (28 Şubat 2012), <https://www.haberturk.com/gundem/haber/720006-kivrikog-ludan-eccevite-28-subat-daha-bitmedi->
- Halifeoğlu, Melek – Yetiş, Mehmet. “Gramsci, Sivil Toplum - Devlet İlişkisi ve Kuramsal Kökenler”. *Mülkiye Dergisi*. 37/1 (2013), 163-188.
- Heywood, Andrew. *Siyasi İdeolojiler*. çev. Ahmet Kemal Bayram vd. Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- Howson, Richard. “Hegemony in the Preprison Context”. *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion*. ed. Richard Howson - Kylie Smith. 16-32. New York: Routledge, 2008.
- Howson, Richard - Smith, Kylie. “Hegemony and the Operation of Consensus and Coercion”. *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion*. ed. Richard Howson - Kylie Smith. 1-15. New York: Routledge, 2008.
- Hürriyet, “Şok Brifing” (30 Nisan 1997).
- Laclau, Ernesto – Mouffe, Chantal. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. çev. Ahmet Kardam. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Milliyet, “RP’den Dini Vakıflara 74 Milyar” (15 Temmuz 1997), <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/rpden-dini-vakiflara-74-milyar-5391671>
- Milliyet, “Tehtidin Adı İrtica” (30 Nisan 1997).
- Morton, Adam David. *Unravelling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Economy*. London: Pluto Press, 2007.
- Mouffe, Chantal. “Hegemony and Ideology in Gramsci”. *Gramsci and Marxist Theory*. ed. Chantal Mouffe. 168-204. London: Routledge and Kegan Paul, 1979.
- Özipek, Bekir Berat. “28 Şubat ve İslamcılar”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. ed. Tanıl Bora – Murat Gültekinil. Cilt 6 / 640-651. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Özkök, Ertuğrul. “MGK’nın 3 no’lu gündem maddesi”. *Hürriyet* (12 Mart 1998). <https://www.hurriyet.com.tr/mgk-nin-3-nolu-gundem-maddesi-39009499>
- Öztürk, Armağan. “Özne-Nesne Diyalektiğinde Gramsci Uğrağı: Praxis Felsefesi Nereye Doğru?”. *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar I: Eleştiriler-Farklılıklar-Çözüm Arayışları*. ed. Halil Onur İnce. 255-301. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010.

Sancar, Serpil. *İdeolojinin Seriveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi, 2014.

Tanör, Bülent. *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*. TÜSİAD, 1997.

Tünay, Muharrem. “Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”. *Praksis* 5 (2002), 177-197.

Yaralı Akkaya, Aysun. “Antonio Gramsci’de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi”. *Yönetim ve Ekonomi* 21/1 (2014), 35-46.

Yavuz, M. Hakan. *Erbakan’dan Erdoğan’a: Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*. çev. Leman Adalı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Yetiş, Mehmet. “Gramsci ve Aydınlar”. *Mülkiye Dergisi* 26/236 (2002), 217-245.

EXTENDED ABSTRACT

It can be stated that the army has had a powerful and decisive role in Turkish political life, at least until recently. As a matter of fact, the army wanted to reshape the existing power structure in various periods by evaluating the political course of the country in a subjective way, either directly by using force and temporarily seizing the administration or by giving a memorandum. In this context, it can be stated that Turkish democracy has been interrupted from time to time by military interventions. One of these interventions is the February 28 memorandum, which is called the “postmodern coup.” This memorandum, which takes its name from the National Security Council (NSC) decisions taken on February 28, 1997, aimed to stop the Islamic Welfare Party (Refah Partisi) and the rising Islamic civil society. However, it should be noted that the February 28 intervention is not just about decisions taken at the NSC. As a matter of fact, the army mobilized large sections of the society to fight against “reactionary forces” and wanted the Kemalist ideology, which it represented, to gain hegemonic and permanent superiority over civil society. In this process, many non-state actors, especially the mainstream media and some non-governmental organizations in Turkey (NGOs), have been mobilized by the army against the “sharia threat.” A reason that the phrase “postmodern coup” is used to define February 28 intervention is that the army tried to create a hegemony through civil society instead of making a direct coup. As a matter of fact, the expression “*let the unarmed forces take care of it this time*” attributed to Admiral Güven Erkaya, the Commander of the Naval Forces of the time, clearly reveals the strategy adopted by the army during this process.

The political climate during the February 28 process is based on the idea that the Republic regime faced an existential threat. This idea, combined with a “strict-secularist” ideological perspective, dominated the sphere of civil society. Especially the urban secular middle-upper class, who thought that their lifestyle would be taken away from them, perceived the RP government and the religious formations as a “danger” to their own identity and existence that should be “destroyed.” The extent that this “danger” was interpreted by the mainstream media and other NGOs has alerted a significant portion of the society and has pushed them to give a radical reaction. Here, it can be stated that the media is the most important factor that mobilizes the society. As a matter of fact, during the February 28 process, the mainstream media systematically served images of “turbaned-bearded reactionists,” reinforcing the perception that fundamentalism is a very imminent security problem. However, it can be said that the provocative statements of some RP politicians towards the regime, Atatürk and various symbols of the Republic convinced the secular people of the existence of the reactionary movement. The institution that mobilizes and leads all these civil actors is the Turkish Armed Forces.

It is possible to say that this “hegemony move” coming from the army is actually a response to the “*counter-hegemony*” attempt created by political Islam. As a matter of fact, the rise of the Islamic movement, which manifested itself more clearly in the 1990s, strengthened religious segments of the society in both political and civil spheres. In 1994 local elections, RP gained

a “sensational” achievement by winning the election in Istanbul and Ankara municipalities, Turkey’s two largest cities. The party in question got 21.38 percent of the votes in the general elections held in 1995, and for the first time in Turkish political history, an Islamist party came in first in the elections. This power gained in the political field has also been reflected in the field of civil society. The revival that the Islamic movement in Turkey experienced in the axis of newspapers, magazines, book publishing, and translation activities, influenced by the global atmosphere created by the resistance of Palestine and Afghanistan with the Iran Islamic Revolution in the 1980s, has become much stronger and permanent in the 1990s. As a matter of fact, many Islamic civil society movements mostly under the rule of religious communities and sects emerged during this time, from school/dormitory activities to Quran courses, from social solidarity foundations and associations to economy and industry associations. On the other hand, newspapers and television channels inclined to Islamic have reached high circulation and emerged as a counter-hegemonic power against the established hegemony of the “*establishment*” over civil society based on Kemalist-secular principles.

The concepts of civil society, political society, and hegemony are key concepts used by the Italian politician and socialist theorist Antonio Gramsci to analyze the relationship between the rulers and the ruled. According to Gramsci, the sovereignty of power over a society cannot be explained solely by material elements and by means of force. As a matter of fact, the sustainability of the existing power structure can be ensured by establishing a cultural and ideological superiority, that is, by making the ideas, values, and symbols that ensure the continuation of the power inherent to the masses. Therefore, the struggle for power is also a struggle for hegemony. In this context, the Gramscian approach may provide a highly practical theoretical basis for understanding the February 28 process. As a matter of fact, the process in question is a hegemony attempt to increase the power of the fundamental values and symbols of the Republic over civil society.

Gramsci’s concept of hegemony mainly aims to analyze a cultural-ideological struggle between classes. Therefore, it can be argued that the concept in question cannot constitute a theoretical framework for non-class political struggles. However, some scholars have argued that Gramsci’s theoretical perspective cannot be limited to class-based struggles alone (Morton, 2007; Fiori, 1970; Howson - Smith, 2008). According to this perspective, the struggle of any social-political group to gain ideological and moral superiority over civil society can be explained with Gramscian concepts. In this context, it is possible to state that the February 28 process, which took place on ideological, cultural, and religious grounds, was actually a “fight for hegemony” between the establishment under the leadership of the army and the conservative-religious groups led by the RP, and this process can be discussed on a Gramscian theoretical ground.